

Maciej Bosko

Archiwum Państwowe w Lublinie

Charakterystyka potrzeb użytkowników zasobu archiwalnego dawniej i dziś na przykładzie Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim¹

Niniejszy referat jest próbą przeanalizowania potrzeb użytkowników zasobu Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim. Praca powstała na podstawie przeglądu podań kierowanych do kancelarii archiwum w latach 1976-2017, a więc od początku jego funkcjonowania w Radzynie Podlaskim. Warto wspomnieć, że Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim zostało przemianowane z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim z dniem 1 stycznia 1984 r., kiedy to weszła w życie Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (archiwa wojewódzkie przemianowano na państwowe – bez przymiotnika „wojewódzkie”)². W związku z powyższym adresat widniejący we wpływających wnioskach o przeprowadzenie kwerend brzmiał dwojako – zależnie od okresu wpływu pisma. Analiza wspomnianych podań pozwoliła na zebranie wniosków dotyczących czynników kreujących cele, z którymi interesanci zwracali się do radzyńskiego archiwum. Do wspomnianych „czynników determinujących” poszukiwania w zasobach polskich archiwów należały wchodzące w życie

¹ Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na konferencji naukowej pt. „Oblicza archiwów – wyzwania archiwistyki”, Siedlce 15.11.2018 r.

² <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20111230698/T/D20110698L.pdf> [dostęp: 08.12.2018].

akty prawne (ustawy) dotyczące regulacji stanu prawnego nieruchomości czy różnego rodzaju rekompensat, jak również rozwijające się nowe tendencje związane z zainteresowaniami użytkowników zasobu archiwalnego w skali krajowej (np. poszukiwania genealogiczne). Omawiany temat eksploatowany był ponadto przez Dariusza Magiera w artykule wydanym z okazji 80-lecia istnienia Archiwum Państwowego w Lublinie. Badacz poddał analizie akta registratury oddziału z lat 1975-1997³.

W początkowym okresie działalności radzyńskiego archiwum (w pierwszej dekadzie, tj. latach 1976-1996) można zaobserwować, iż instytucje państwowe czyniły tematem swoich poszukiwań tematykę dotyczącą historii regionu, kultury, przemysłu, urbanistyki, sztuki czy wojskowości. Podmioty, o których mowa, występowały w sprawach poszukiwań informacji niezbędnych w celu organizowania różnego rodzaju wystaw⁴, powstających wydawnictw regionalnych (m.in. monografii), informatorów przez katalogi źródeł muzealnych, ankiety, biogramy, różnego rodzaju inwentarze (teatraliów), na listach ofiar obozów koncentracyjnych skończywszy⁵. Ww. podmioty zwracały się w omawianym okresie ponadto w sprawach dotyczących wydania odpisów pozwoleń wodno-budowlanych, w sprawach wydania dokumentów potwierdzających okres zatrudnienia pracowników do celów emerytalno-rentowych, dokumentacji dotyczącej spraw przejmowania gospodarstw na Skarb Państwa (odpisy ksiąg wieczystych), dokumentów dotyczących zamknięcia obiektów o charakterze sakralnym (cmentarz prawosławny), dokumentów niezbędnych w celach badawczych Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Lublinie, dokumentacji niezbędnej do celów wywłaszczeniowych (odszkodowania) i stwierdzającej tytuł własności nieruchomości (opuszczonych i poniemieckich)⁶. Warto nadmienić, że gros kwerend w omawianym okresie dotyczyło regulacji stanu prawnego

³ D. Magier, *Kwerendy pracowników naukowych i studentów w Oddziale Archiwum Państwowego w Radzynie Podlaskim w latach 1975-1997*, „Archiwista Polski” 1998, nr 3, s. 56-64.

⁴ Ceramiki polskiej z 1 poł XIX w.

⁵ Majdanek.

nieruchomości przejętych na rzecz Skarbu Państwa. Fakt ten był ściśle związany z wejściem w życie Ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczeniu nieruchomości⁷. Interesanci usiłowali natomiast potwierdzić na podstawie akt zasobu archiwum stan prawny przejętych nieruchomości celem uzyskania odszkodowań od ministerstwa przemysłu i handlu.

Zupełnie w innych sprawach zwracały się osoby prywatne z kraju w pierwszej dekadzie funkcjonowania radzyńskiego archiwum. Interesanci zwracali się z prośbami o wydanie kopii aktów notarialnych oraz ksiąg wieczystych, niezbędnych do celów regulacji majątkowych (m.in. przepisanie, bądź zbycie majątku nieruchomego, założenie księgi wieczystej). Ponadto występowali w sprawach poszukiwań dokumentów potwierdzających długość stażu pracy (ew. wysokość zarobków), niezbędnych do celów emerytalno-rentowych, poszukiwali wszelkiego rodzaju pozwoleń na budowę/rozbiórkę, dokumentacji spraw sądowych (głównie dotyczących spraw majątkowych)⁸. Ww. zagadnienia były najczęściej powtarzającymi się sprawami, z którymi interesanci zwracali się nie tylko w omawianym okresie 1976-1996, a do końca 2017 r. Ponadto zwracano się z zapytaniem z pogranicza dziedzin naukowych (m.in. w sprawach redakcji biogramów lokalnych społeczników oraz elity, redakcji słowników biograficznych oraz kwestiach dotyczących budowli sakralnych). Interesującą obserwacją jest fakt wpływu pojedynczych – pierwszych w historii oddziału pism dotyczących: potwierdzenia pozostawienia mienia zabużańskiego, wysiedlenia z województwa poznańskiego i Kujaw na tereny Generalnego Gubernatorstwa w latach 1940-1945, pracy przymusowej w zarówno w łagrach, jak również w łagrach, aresztowań przez UB oraz wywózek na Syberię w 1945 r., które to wpływały już w latach 1981-1996. Ww. pisma o nowej tematyce zdarzały się w omawianym okresie stosunkowo rzadko.

⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim (dalej: APLOR), Archiwum zakładowe Archiwum Państwowego w Lublinie Oddziału w Radzynie Podlaskim (dalej: AZ OR), sygn. 133, sygn. 134.

⁷ Dz.U. 1985, nr 22 poz. 99.

⁸ APLOR, AZ OR, sygn. 138, 139, 140.

Od roku 1996 rozpoczął się trwający do około 2005 r. okres bardzo licznie wpływających do archiwum podań dotyczących poszukiwań dokumentów potwierdzających udział w pracach przymusowych na terenie III Rzeszy w latach 1940-1945, pracy przymusowej na terenie okupowanej Rzeczypospolitej w przedsiębiorstwach i gospodarstwach niemieckich, wysiedleń z województwa poznańskiego na tereny dzisiejszej wschodniej Polski (główne do obozów w Lublinie i Białej Podlaskiej), rzadziej obozów koncentracyjnych (przykładem Majdanek). Interesanci zwracali się z ww. tematami kwerend w celu uzyskania praw kombatanckich oraz odszkodowań z fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie⁹. Rok 2005 podany został umownie, bowiem wówczas daje się zaobserwować znaczny spadek liczby kwerend związanych z tą tematyką. Widoczna tendencja nie jest wynikiem przypadku, gdyż w tym roku uchwalono Ustawę z dnia 31 maja 1996 r. o świadczeniu pieniężnym przysługującym osobom deportowanym do pracy przymusowej oraz osadzonym w obozach pracy przez III Rzeszę i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (Dz.U. z 2014 r. poz. 1001). W omawianym okresie wpływały ponadto (choć już nie tak liczne) podania dotyczące potwierdzenia deportacji członków AK do ZSRR w okresie 1944-1945 i potwierdzenia aresztowań przez UB w 1945 r. Podania dotyczyły potwierdzenia przebywania w obozach pracy, m.in. na Syberii czy w kopalni w Borowiczach. W celu okazania w ZUS użytkownicy zasobu archiwalnego zwracali się również, by potwierdzić swój pobyt w aresztach Gestapo w Radzynie oraz okolicznych miastach w okresie 1943-1944.

W późniejszych latach, począwszy od 1998 r., interesanci zwracali się z natomiast z podaniami dotyczącymi potwierdzenia odbywania służby w brygadach Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w latach 50. XX w. – w celach emerytalnych (do przedstawienia w ZUS)¹⁰. Jest to tylko jeden w wielu przykładów kwerend o charakterze socjalnym, jednak odznaczający się swoistą zauważalną powtarzalnością – łatwo dostrzegany podczas przeglądu podań, stąd warty wymienienia jako przykład.

⁹ APLOR, AZ OR, sygn. 154.

¹⁰ APL O/R, AZ OR, sygn. 156.

W kontekście podań wpływających do archiwum od osób prywatnych z zagranicy w latach 1978-1998 obserwujemy nieduże zróżnicowanie tematyczne. Wymienieni użytkownicy zasobu zwracali się bowiem w sprawach dotyczących: uzyskania aktów urodzenia – niezbędnych do celów emerytalnych, w celu wydania zaświadczeń o zmianie nazwiska, w sprawach związanych ze sprawami odzyskiwania mienia pożydowskiego oraz w kwestiach wywozu obcokrajowców na roboty przymusowe do III Rzeszy¹¹.

W następnym analizowanym okresie (lata 1999-2010) instytucje krajowe zwracały się w do archiwum w sprawach poszukiwań dokumentów dotyczących: losów osób wysiedlanych (Miedzyrzec Podlaski) w czasie II wojny światowej, spraw dotyczących poświadczenia obywatelstwa polskiego i wymeldowania (Milanów), wysiedlenia na tereny byłego ZSRR, rejestracji Kolek Rolniczych czy scaleń gruntów. Ponadto, w związku z wejściem w życie Ustawy z dnia 21 sierpnia o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. 1997, nr 115 poz. 741), od roku 1997 do około 2009 r. do kancelarii archiwum licznie wpływały podania dotyczące regulacji stanu prawnego gruntów gminnych oraz spraw dotyczących wywłaszczeń nieruchomości Skarbu Państwa. Inną tendencją były liczne wpływy podań kierowanych przez urzędy wojewódzkie oraz Polski Czerwony Krzyż dotyczących potwierdzeń obywatelstwa polskiego osób narodowości żydowskiej oraz ustalania losów osób pochodzenia żydowskiego, kierowanych przez ocalałych krewnych ze Stanów Zjednoczonych Ameryki. Liczba podań z instytucji Polskiego Czerwonego Krzyża stale ulegała zmniejszaniu, by w roku 2011 stać się zjawiskiem sporadycznym. Nadal w ww. okresie wpływały natomiast liczne pisma dotyczące potwierdzenia represji oraz udziału w pracach przymusowych w Niemczech, celem nabycia uprawnień kombatanckich oraz ubiegania się o odszkodowania z fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie. Na wymienienie zasługują ponadto może nie bardzo liczne, ale cyklicznie powtarzające się pisma dotyczące prowadzonych śledztw Komisji Ścigania

¹¹ APLO/R, AZ OR, sygn. 157.

Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, które wpływały do kancelarii nawet do 2010 r.¹²

Osoby prywatne w latach 1999-2010, (podobnie w latach 80. oraz 90. XX w.) zwracały się w sprawach: potwierdzenia udziału w pracach przymusowych w Niemczech (1940-1945), wysiedlenia ludności z województwa poznańskiego lub Kujaw do obozu przejściowego w Łodzi, zaś dalej do obozów w Białej Podlaskiej i Lublinie, deportacji członków Armii Krajowej na tereny byłego ZSRR (1944 r.). Kolejną nową „tendencją”, zapoczątkowaną od 2006 r., był liczny wpływ pism dotyczących spraw potwierdzenia repatriacji z terenów byłego ZSRR. Należy zauważyć, iż wyjątkowo wpływ podań w ww. sprawach nastąpił z pewnego rodzaju „opóźnieniem” w stosunku do wejścia w życie właściwej ustawy – mianowicie Ustawy z dnia 9 listopada 2000 r. o repatriacji¹³. Przywołane zjawisko licznie wpływających podań o potwierdzenie repatriacji utrzymywało się w latach 2006-2008 (w okresie późniejszym ilość podań wyraźnie zmniejszała się). W omawianym okresie do archiwum w dalszym ciągu wpływały liczne pisma dotyczące spraw poświadczenia obywatelstwa polskiego osób pochodzenia żydowskiego, kierowane przez urzędy wojewódzkie oraz Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich, a także podania dotyczące losów ludności żydowskiej, kierowane przez Polski Czerwony Krzyż. Ponadto od roku 2005, w związku z wejściem w życie Ustawy z dnia 8 lipca 2005 r. o realizacji prawa do rekompensaty z tytułu pozostawienia nieruchomości poza obecnymi granicami Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2005, nr 169 poz. 1418) do kancelarii archiwum w okresie 2006-2012 bardzo licznie wpływały podania dotyczące tzw. mienia zabużańskiego. Tendencja ta trwała do około 2015 r., przy czym stopniowo zmniejszała się liczba wpływów tego typu podań, aktualnie jest znikoma.

Na skutek wejścia w życie Ustawy z dnia 7 września 2007 r. o Karcie Polaka (Dz.U. 2007, nr 180 poz. 1280) oraz jej nowelizacji z 2008 i 2016 r.

¹² APLOR, AZ OR, spis zd.-odb. nr 1, poz. 38, poz. 39, spis zd.-odb. nr 2, poz. 11, poz. 12, poz. 13.

¹³ Dz.U. 2000, nr 106 poz. 1118.

podczas analizy wpływających podań od osób prywatnych z zagranicy można zaobserwować kolejną tendencję. Liczny wpływ do registratury pism dotyczących osób ubiegających się o Kartę Polaka miał miejsce w latach 2008-2014, natomiast w kolejnych latach ich ilość ulegała stopniowemu zmniejszeniu¹⁴.

Inną ciekawą obserwacją przeglądanych podań jest tendencja dotycząca zainteresowania użytkowników kwerendami o tematyce genealogicznej. We wcześniejszych okresach funkcjonowania archiwum należały one bowiem do rzadkości. Od 2008 r. po chwilę obecną obserwujemy bardzo duże zainteresowanie użytkowników zasobu ową tematyką, i to zarówno w przypadku osób prywatnych w kraju, jak i z zagranicy. Ma to zapewne swoje uzasadnienie w tym, że zainteresowanie genealogią w Polsce nasiliło się w związku z zakładaniem towarzystw genealogicznych, w tym Polskiego Towarzystwa Genealogicznego, założonego w 2006 r. Innymi czynnikami sprzyjającymi rozwojowi dziedziny są organizowane zjazdy rodzinne i powstające witryny internetowe o tematyce genealogicznej¹⁵. Interesanci najliczniej, bo w ilości przekraczającej 30 kwerend/rok, zwracali się w sprawach genealogicznych w latach 2012-2014. Tendencja ta utrzymała się na poziomie około 20 kwerend genealogicznych rocznie do chwili obecnej. Ponadto należy zauważyć, że tematyka genealogiczna cieszy się największym zainteresowaniem ze strony użytkowników prywatnych z zagranicy, szczególnie w okresie 2010-2017¹⁶.

Warto wymienić, iż w roku 2010 oraz kolejnych latach do kancelarii sporadycznie wpływały ponadto pisma dotyczące prac Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, przy czym w okresie tym Komisja prowadziła śledztwa w sprawach zbrodni ludobójstwa popełnionych przez nacjonalistów ukraińskich w okresie 1939-1945, rzadziej aresztowań Gestapo.

¹⁴ APLOR, AZ OR, spis zd.-odb. nr 2, poz. 13.

¹⁵ M.in. Lubgens „Lubelskie Korzenie”.

¹⁶ APLOR, AZ OR, spis zd.-odb. nr 8, poz. 10.

Po 2010 r. z instytucji krajowych w kraju nadal wpływały liczne pisma dotyczące poświadczenia obywatelstwa polskiego, których nadawcami były urzędy wojewódzkie, oraz pisma dotyczące regulacji stanu prawnego dawnych majątków ziemskich, lasów państwowych oraz wspólnot gruntowych. W latach 2010-2015 można zaobserwować kontynuację wpływających podań dotyczących rekompensaty z tytułu pozostawiania mienia zabużańskiego poza granicami Rzeczypospolitej, spraw potwierdzenia repatriacji, odszkodowań dotyczących nieruchomości skomunalizowanych, jednak już w znacznie mniejszej ilości.

Analizując podania wpływające od osób prywatnych z kraju oraz podmiotów działających na terenie kraju w latach 2010-2017, nie sposób nie zauważyć wyraźnego wzrostu wpływu pism dotyczących regulacji spraw majątkowych¹⁷. Sprawy, o których mowa, w większości ograniczały się do wydania poświadczonych odpisów aktów notarialnych oraz ksiąg wieczystych – niezbędnych do okazania w sądzie lub u notariusza, rzadziej w ZUS. Interesanci częstokroć zwracali się ponadto o wydanie kopii różnego rodzaju postanowień sądowych, których gros dotyczyło regulacji spraw własnościowych, oraz kopii decyzji przekazywania gospodarstw rolnych na następców czy Skarb Państwa. Ponadto w latach 2015-2017 latach utrzymywało się stałe zainteresowanie tematyką genealogiczną. Stosunkowo rzadko wpływały natomiast pisma dotyczące spraw porzuconego mienia zabużańskiego, udziału w pracach przymusowych w Niemczech, wysiedlenia czy potwierdzenia repatriacji.

Ostatnie lata analizowanego okresu przyniosły liczny wpływ kwerend o charakterze naukowym. Omawiany trend oscylował w granicach około 17 kwerend naukowych rocznie w latach 2016-2017 i widoczny jest jego wzrost w odniesieniu do lat poprzednich. Inną obserwacją jest stale zmniejszająca się liczba kwerend odszkodowawczych – w roku 2012 było ich 23, zaś w 2017 już tylko 3¹⁸.

¹⁷ APLOR, AZ OR, spis zd.-odb. nr 7, poz. 4.

¹⁸ *Sprawozdanie opisowe z działalności Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim za 2017 rok*, s. 15.

Przegląd wpływających w latach 1976-2017 pism oraz zebrane w pracy treści stworzyły możliwość ustalenia umownych przedziałów czasowych, w których obserwujemy zwiększoną ilość wpływających pism o konkretnej tematyce – „falowy charakter” załatwianych w oddziale spraw. Zaobserwowane tendencje wpływu podań o tej samej tematyce związane są ściśle z obowiązującymi w danym okresie aktami prawnymi (ustawami wymienionymi w artykule) oraz rozwojem zainteresowań użytkowników zasobu w skali krajowej¹⁹. Inną obserwacją jest fakt stałej powtarzalności tematyki poszczególnych kwerend bez względu na okres funkcjonowania archiwum. Przykładem są poszukiwania własnościowe, w których interesanci oraz instytucje zwracały się o poświadczone odpisy dokumentów niezbędnych do uregulowania spraw własnościowych. Inną tendencją są stale powtarzające się kwerendy o charakterze socjalnym, tj. dotyczące potwierdzenia okresu pracy, miejsca zatrudnienia lub wysokości zarobków. Treści zebrane w niemniejszym artykule ukazują główne tendencje oraz czynniki determinujące tematykę wpływających podań do kancelarii Archiwum Państwowego w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim.

Tematyka podań użytkowników zasobu w przyszłości może być determinowana wymienionymi powyżej cyklicznie wchodzącymi w życie aktami prawnymi, działaniami prowadzonymi przez archiwa związanymi z popularyzacją zasobu oraz zainteresowaniami użytkowników²⁰. Czynnikiem determinującym wydaje się być ponadto stale narażający zasób archiwów państwowych, a konkretnie złożony charakter tematyczny informacji zawartych w materiałach archiwalnych.

¹⁹ M.in. kwerendy genealogiczne.

²⁰ W tym studentów i doktorantów.

Rocznik	Typ kwerendy wpływającej do Archiwum							
	socjalna	własnościowa	odszkodowawcza	genealogiczna	naukowa	urzędowa	informacja	potwierdzenie obywatelstwa polskiego
1995	31	4	1	-	-	-	-	-
1996	32	7	41	1	-	-	1	-
1997	17	13	36	1	2	-	-	-
1998	21	6	55	1	1	8	-	-
1999	32	17	78	1	3	9	-	-
2000	24	16	92	-	2	12	-	-
2001	20	17	71	-	-	15	-	-
2002	31	35	76	2	3	28	-	-
2003	44	41	58	3	-	47	-	3
2004	14	42	46	-	-	39	-	5
2005	-	41	64	4	1	37	1	4
2006	15	29	41	7	3	48	-	-
2007	16	39	27	8	3	35	-	-
2008	21	63	50	19	6	-	-	-
2009	16	114	3	18	4	-	-	-
2010	4	103	29	11	4	13	-	4
2011	14	130	20	14	7	2	-	16
2012	17	106	23	31	5	-	-	10
2013	9	111	8	30	15	6	1	17
2014	9	147	6	32	8	13	1	21
2015	11	128	3	27	6	8	1	20
2016	16	143	4	14	17	5	-	24
2017	26	129	3	18	16	4	8	11

Summary

**Characterizing needs of archival fonds users in the past and today
on the example of the State Archives in Lublin, Department in Radzyń Podlaski**

The article attempts to analyse issues that became the subject of research for fonds users in 1974-2017. This analysis is based on the preliminary archival research conducted in the Department's registry. Descriptive and annual reports of the Department constitute another important source used for the research. The author of this study could perceive peculiar "changeability of tendencies" regarding the subject matter that was of some interest to enquirers who addressed the Archives in Radzyń Podlaski in different periods of its functioning. Moreover, he claims that the mentioned „changeability” was determined by legal acts coming into force, i.e. points to a crucial role of the legislator. The author indicates that popularizing knowledge about archives was extremely important. Consequently, it led to the dynamic development and interest in broadly understood genealogy, along with the formation of nationwide portals promoting this "branch" of archive science. Apart from noticing the „changeability” of users' interests, thanks to the analysis of incoming letters, it was possible to symbolically define a time frame of particular problems. Similarly, the author indicates subject matters that were not affected by the mentioned change of tendencies and were examined by users cyclically, throughout the entire period of the Archives existence in the city. Based on his research, the author formulates a thesis that the „changeability” of subject matters that enjoyed enquirers' interest was also visible in the state archival fonds, while the analysis of the registry belonging to the relatively small Radzyń Department reflects a tendency that existed back then.

Słowa kluczowe: *archiwistyka; kwerenda; archiwum państwowe, Radzyń Podlaski*

Keywords: *archiving; query; state archive, Radzyń Podlaski*